

NILS DAAG:

Historiens lärdomar

Sir Michael Howard är en av världens främsta krigshistoriker. Hans "The Causes of War", som utgavs 1983, är en klassiker. Han var en av grundstenarna till det Internationella Institutet för Strategiska Studier (IISS). 1980 utnämndes Howard till Regius Professor of Modern History i Oxford, en lärostol med många illustra innehavare. Därmed gavs han rikliga tillfällen att måla sin bild av världshistoriens gång med breda penseldrag. Ett dussin av hans föreläsningar från åren 1981-1989 har nu samlats i en volym "The Lessons of History" (Clarendon Press Oxford 1991).

Professor Howards reflektioner spänner således över vida fält. Ett centralt tema är hur nationalismen och därmed nationalstaten uppstod i Europa och dess koppling till industrialismens totala omvandling av de europeiska samhällena. Han filosoferar också kring vad historia egentligen är eller borde vara och vilka syften historikerna tjänat genom seklen. Slutligen återfinns i boken, som ett slags illustrationer, koncisa analyser av kritiska skeden i modern europeisk historia, framför allt hämtade från Howards specialgebit, krigshistorien.

Redan i invigningsföreläsningen slås den röda tråden fast; att förstå det förflutna är nödvändigt för att förstå samtiden, men historien kan aldrig ersätta vårt eget omdöme endast tjäna till att upplysa detta. Det går således inte att dra några allmängiltiga slutsatser, eftersom de föreliggande omständigheterna aldrig kan upprepas exakt. Howard illustrerar med ett antal klassiska krigshistoriska frågeställningar; slutar kapprustning alltid med krig? Nej, den fransk-brittiska marina kapprustningen under större delen av

1800-talet sammanföll med den längsta fredsperioden i modern historia. Lönar sig eftergiftspolitik aldrig? Jo, menar Howard, och pekar på brittisk-franska kompromisser i Afrika i början på 1900-talet och motsvarande överenskommelser med Ryssland i Centralasien ungefär samtidigt. Ökar alliansfrihet och neutralitet nationell och internationell säkerhet? För Sveriges och Schweiz del tycks svaret vara ja, men inte för Holland och Belgien.

Howard summerar sin filosofi i fyra teser a) generalisera inte med utgångspunkt från falska premisser baserade på otillräckligt underlag b) det förflutna är ett främmande land som vi måste försöka förstå genom att lära oss dess "språk" och kultur c) man måste också förstå och hantera den kulturella mångfald som världen uppvisar d) den sociala ram som ger historikerna möjlighet att objektivt utöva sitt yrke är ett bräckligt kärl.

Den sistnämnda tesen är utgångspunkten för avskedsföreläsningen nio år senare, som utgör en genomgång av historiens och historikernas roll genom seklen. För humanisterna under renässansen var historien "filosofiska lärdomar genom exempel". Under upplysningen med dess betoning av förnuftet gällde det att upptäcka de konstanta och universella inslagen i den mänskliga naturen. Istället för att etablera förebilder för mänskligt beteende skulle man illustrera de naturlagar som styrde detta. Mot slutet av 1700-talet utvecklades en mer dynamisk syn. Det gällde att visa vägen för mänsklighetens utveckling mot högre mål. Historieskrivningen blev inte så mycket preskriptiv som indikativ.

Första världskrigets fasor ledde till en mer pessimistisk syn. Det hävdades nu att

den europeiska civilisationen, liksom så många tidigare, hade passerat zenit och startat marschen utför. Civilisationernas uppgång och fall var lika oundvikliga och meningslösa som ebb och flod. Ett undantag från denna syn representerade naturligtvis marxisterna. Efter andra världskriget växte insikten i Väst om att historien borde studeras för sin egen skull utan att förvrängas av påtvingade utvecklingsmönster. Det finns, konkluderar Howard, inget säkert lyckligt slut, bara ständiga utmaningar som måste mötas och därmed erbjuds vi en möjlighet till framsteg.

I en föreläsning om imperier, nationer och krig framträder Howards världsbild i tydlig relief. Den säkerhetspolitiska aspekten var minst lika viktig som den ekonomiska för det brittiska imperiets utvidgning. Åtskilliga länder och territorier som ställdes under brittisk överhöghet medförde inga som helst ekonomiska fördelar. Det internationella system som finns idag är resultatet av konflikter som i många fall kunnat sluta annorlunda. Folk och staters öden kan således för generationer framåt avgöras av en enda människas beslut.

Kontrasten till den marxistiska historieskrivningen eller för den delen den bild som tecknas av Paul Kennedy i den mycket uppmärksammade "The Rise and Fall of the Great Powers" (se Kungl Krigsvetenskapsakademiens handlingar och tidskrift 1988 s.179) kunde inte vara större. Kennedy betonar ju som bekant den avgörande kopplingen mellan ekonomisk styrka och militära framgångar. Konflikter vinnas således enligt denne på sikt av den maktkonstellation som har den starkaste ekonomiska basen, inte de

mest geniala härförarna, de tappraste soldaterna eller de skickligaste diplomaterna.

En central fråga som Howard väcker är hur långt rätten till nationellt självbestämmande skall sträcka sig. Problemet är som bekant akut både i Central- och Östeuropa och i Afrika, vars gränser drogs utan några som helst hänsyn till etniska eller andra lokala kriterier. Som IISS direktör François Heisbourg påpekar (Adelphi Papers nr 257) var gulfkriget epokgörande därför att det internationella samfundet reagerade så kraftfullt, när Irak bröt mot två fundamentala efterkrigsprinciper; man invaderade en etablerad stat och man ändrade de koloniala gränserna. Det finns dock anledning att ifrågasätta om reaktionen skulle bli densamma i en annan del av världen, där Västs strategiska intressen inte är lika påfallande.

Kapitlet om Preussen i Europas historia påminner oss om bakgrunden till att så många spontant reagerade negativt, när frågan om tysk återförening först väcktes för två år sedan. Minnet av den tyska politiken under större delen av 1900-talets första hälft, som 1911 sammanfattades av den tyske generalen Friedrich von Bernhardi med orden "Weltmacht oder Niedergang", sitter djupt hos äldre generationer.

Mycket intressant är skildringen av den marina kapplöpningen mellan Storbritannien och Tyskland under 1900-talets första år. Likheter med efterkrigstidens kärnvapenkapprustning är påfallande. Dagens långräckviddiga och träffsäkra missiler motsvarades vid seklets början av den nya generationens slagskepp, de fruktade "dreadnoughts". Ett typiskt inslag i bilden är en mer eller mindre medveten

Historiska färdor

överskattning av motståndarens krigspotential.

Den stora paniken i brittiska marina kretsar 1909 beträffande takten i det tyska skeppsbyggnadsprogrammet påminner mycket om John Kennedys "missilgap" i valkampanjen 1960 och Committee on the Present Dangers "sårbarhetsfönster" under sjuttioalets andra hälft. Howard avfärdar dock den dåvarande brittiske utrikesministern Lord Greys tes att det var kapprustningen som gjorde kriget oundvikligt. Det var rivaliteten mellan stormakterna som ledde till kriget. Kapprustningen var blott ett uttryck för denna rivalitet.

I ett senare kapitel om Europa på randen av första världskriget utvecklar Howard varför han, liksom så många andra, anser att detta var oundvikligt. Flertalet regeringar föredrog krig framför en fortsatt fred som riskerade att leda till radikalt ändrade styrkeförhållanden eller i vissa fall rikets upplösning. För militären var det inte frågan om kriget skulle komma utan när. Och när konflikten väl var ett faktum, accepterades den utan större knot av folkets stora massa, något som inte var på förhand givet. Sedan hör det naturligtvis till saken att ingen år 1914 föreställde sig att konflikten skulle vara i drygt fyra år och kräva så många miljoner människors liv. Den allmänna uppfattningen bland experterna var att det hela skulle vara över på något halvår.

Men det saknades inte varningsord om motsatsen. Howard återger de teser som den ryske finansmannen m m Ivan Bloch förde fram i sin bok "La guerre future" som publicerades i Paris 1898. Bloch hävdade att den moderna och sofistikerade krigs- och samhällsapparaten gjorde krig

omöjliga eller snarare till självmordsföretag. Även om han fick fel i huvudsaken slog åtskilliga av hans förutsägelser helt eller delvis in, såsom den fruktansvärda slakten på slagfältet, den ekonomiska ruin som drabbade åtskilliga stater, vilket i förening med upplösningen av den sociala ordningen ledde till revolution eller kupp-försök. Blochs teser togs dock inte på tillräckligt allvar, bl a därför att den japanska segern i 1904-5 års krig tycktes visa att det trots de moderna vapnens förödande kraft var möjligt att vinna ett offensivt krig på relativt kort tid, under förutsättning att man utvecklade tillräcklig disciplin och mod.

Ett ledmotiv är således att krig i många fall är oundvikligt och att alternativet kan vara värre. I de flesta förindustriella kulturer var krig ett naturligt sätt för den styrande eliten att stärka sin maktställning.

Med industrialismen började värderingarna visserligen sakta förändras, trots de fruktansvärda bakslag som de bägge världskrigen innebar, men fortfarande upplevs kriget i åtskilliga situationer som funktionellt. Inte minst har den moderna nationalismen, sådan den först såg dagens ljus under den franska revolutionen, bidragit med bränsle till internationella konflikter under de senaste två seklen. Ofta har nya nationer förlöst i strid, först i Europa och sedan i Tredje världen. Där förblir, menar Howard, nationalismen det bästa sättet att mobilisera massorna och därmed också det mest effektiva redskapet för krig.

Likväl säger sig Howard tro att 1800-talets utvecklingsoptimister på sikt kan få rätt. Industrialismen leder till mycket okrigiska samhällen inriktade på materiell välfärd snarare än heroiska bedrifter.

Även i resten av världen efterträds revolutionshjältarna ofta av pragmatiska teknokrater. För dem är kriget inget naturligt alternativ. Det är således fullt möjligt, menar Howard, att krig i bemärkelsen en omfattande och organiserad väpnad konflikt mellan högt utvecklade stater inte kommer att inträffa i framtiden och att en internationell ordning som förhindrar detta kommer att etableras.

Våld kommer emellertid att fortsätta att utgöra en faktor i alla länder och lokala konflikter uppstå i Tredje världen. Det är tyvärr lätt att instämma med Howard på denna sistnämnda punkt. Om man vill göra det på den tidigare beror på hur man kategoriserar exempelvis Iran-Irak - och Gulfkrigen. I antalet dödsoffer och materiell förödelse står ju dessa inte alltför långt efter de krig som fördes fram till 1945. Överhuvudtaget är det att beklaga att Howard inte ägnar något utrymme åt det förstnämnda som ju i tidsutdräkt, förlopp och manspillan uppvisar vissa likheter med första världskriget.

Vad gäller den framtida internationella ordningen förefaller en viss tillnyktring ha skett efter den eufori som drabbade Europa i samband med 1989 års revolution och (kortvarigt) den amerikanska administrationen efter det lyckosamma genomförandet av gulfkriget. President Bush framförde ju då i en rad linjetal en hög ambitionsnivå beträffande En ny världsordning. Det finns anledning att hysa viss tillförsikt på denna punkt beträffande vår egen världsdel, även om svårigheterna inte skall underskattas. Men om vi lyfter blicken framträder snarare bilden av "A world beyond order and control" för att citera den tyske säkerhetspolitikern Theo Sommer (Guardian Weekly 28 April 1991).

Här lämnar Howard i stort sett läsarna i sticket. Han för egentligen inte några resonemang kring vilken typ av system som skulle kunna efterträda den bipolära säkerhetspolitiska struktur som dominerat efterkrigstiden. För honom är nationalstaten det centrala begreppet. Nationernas förbund, Förenta nationerna och ESK-processen tycks inte spela någon större roll i hans tankevärld. Likaså förbigås med tystnad den omfattande diskussion som förts under hela åttiotalet om Förenta staternas ekonomiska, politiska och militära ställning i världen. Här får man söka sig andra källor. En bra sammanfattning ges i de bägge Adelphi Papers (Nr 256 och 257) som summerar IISS årsmöte i september 1990. Tredje världen där, som Howard själv konstaterar, framtidens konflikter huvudsakligen kommer att utspelas, ägnas också en mycket förströdd uppmärksamhet.

Ett studium av vår historia, inte minst den relativt närallgande, förefaller särskilt angelägen i det dynamiska skede som Europa idag befinner sig i. Det var under de första fyra decennierna efter 1945 inte bara kriget som var kallt. Själva den europeiska historien var djupfryst som ett resultat av uppdelningen mellan två fientliga block och Sovjetunionens förlamande grepp över Östeuropa. Sedan detta släppt framstår plötsligt lärdomarna från historien som mycket mer relevanta. Och även om vi bör lyda Howards råd och akta oss för falska paralleller, förbättrar kunskaper om det förflutna onekligen möjligheterna att fatta insiktsfulla beslut om framtiden. Michael Howards välskrivna och innehållsrika bok är härvid till god ledning, i synnerhet beträffande vår egen världsdel.